УДК 349.3-053.9

К.В. Денисенко, здобувач
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ШВЕЦЬКИЙ ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ ТА ЙОГО АДАПТАЦІЯ В УКРАЇНІ

Е.В. Денисенко, соискатель
Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

ШВЕДСКИЙ ОПЫТ РЕАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В СФЕРЕ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ ЛИЦ ПРЕКЛОННОГО ВОЗРАСТА И ЕГО АДАПТАЦИЯ В УКРАИНЕ

Kateryna V. Denysenko, candidate
Chernihiv National University of Technology, Chernihiv, Ukraine

SWEDISH EXPERIENCE OF IMPLEMENTATION OF THE STATE POLICY IN THE SPHERE OF SOCIAL PROTECTION OF ELDERLY PEOPLE AND ITS ADAPTATION IN UKRAINE

Встановлено, що існуючі механізми реалізації соціального захисту осіб похилого віку в Україні унеможливлюють нормальне існування даної категорії громадян в сучасних умовах. При формуванні управлінсько-правового підґрунтя функціонування системи життєзабезпечення старшої вікової групи доцільно виходити із кращого європейського досвіду, де на перший щабель виходить соціально-вразливий індивід з його життєво-нагальними потребами. Визначено особливості швецького досвіду реалізації державної політики у сфері соціального захисту осіб похилого віку. Досліджено швецьку практику функціонування пенсійного забезпечення та соціального обслуговування, а також системи якомога довшого перебування похилих людей на ринку праці. Окреслено аспекти швецького досвіду функціонування системи соціального захисту осіб похилого віку, які доцільно адаптувати в Україні.

Ключові слова: *особи похилого віку, соціальний захист, пенсійне забезпечення, соціальне обслуговування, державна політика, життєзабезпечення.*

Установлено, что существующие механизмы реализации социальной защиты лиц преклонного возраста делают невозможным нормальное существование данной категории граждан в современных условиях. При формировании управленческо-правовой основы функционирования систем жизнеобеспечения старшей возрастной группы целесообразно исходить из лучшего европейского опыта, где на первую ступень выходит социально-уязвимый индивид с его жизненно-насущными потребностями. Определены особенности шведского опыта реализации государственной политики в сфере социальной защиты лиц преклонного возраста. Исследована шведская практика функционирования пенсионного обеспечения и социального обслуживания, а также система как можно более длительного пребывания пожилых людей на рынке труда. Определены аспекты шведского опыта функционирования системы социальной защиты лиц преклонного возраста, которые целесообразно адаптировать в Украине.

Ключевые слова: *лица преклонного возраста, социальная защита, пенсионное обеспечение, социальное обслуживание, государственная политика, жизнеобеспечение.*

It was found out that the existing mechanisms for the implementation of social protection of elderly people in Ukraine make impossible the normal existence of this category of citizens in modern conditions. While forming the legal and management basis for the life-support system of the elderly people, it's expedient to start with the best European experience, where a socially vulnerable individual, with his life-urgent needs, comes to the forefront. There were determined the features of Swedish experience of the state policy in sphere of social protection of elderly people. There was studied the Swedish practice of pension and social services' functioning, as well as the system of longer stay of elderly people in the labor market. There were outlined some aspects of the Swedish experience of the social protection systems for elderly people, which should be adapted in Ukraine.

Key words: *elderly people, social protection, pension providing, social services, state policy, life support.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах глибоких трансформаційних перетворень, одним з пріоритетів національної політики, має бути формування ефективної системи життєзабезпечення вразливих категорій громадян. Інтеграція України в світову соціально-економічну систему, переорієнтація існуючої доктрини управлінської діяльності в умовах децентралізації та реформи державного управління зумовлюють необхідність переосмислення державної політики у сфері соціального захисту населення, яке зазнало соціального ризику, зокрема, такого як старість. В цьому контексті перед науковою

спільнотою постає завдання у дослідженні кращого зарубіжного досвіду, солідарних та демократичних традицій діяльності держави щодо соціального захисту осіб похилого віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо соціального захисту осіб похилого віку ставали предметом дослідження таких вчених, як: Діденко Н., Кабаченко Н., Комарова О., Макаренко О., Славіна О., Сопко Р., Сташків Б., Чічкань М. та інших. Зарубіжному досвіду функціонування складових системи соціального захисту літніх громадян присвячені праці Голубенко Т., Дідик С., Сіньова Л., Стойка А. тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри широке коло розглянутих теоретико-методологічних та практичних аспектів життєзабезпечення старшої вікової групи, додаткових досліджень потребують питання щодо виокремлення позитивних аспектів кращої європейської практики реалізації державної політики у сфері соціального захисту осіб похилого віку, а також можливість її адаптації у національну політику.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз швецького досвіду реалізації державної політики у сфері соціального захисту осіб похилого віку, визначення її основних рис та організаційно-правових форм, а також можливості адаптації швецької практики у національну політику соціального захисту старшої вікової групи.

Виклад основного матеріалу. Кожна країна розробляє та реалізує організаційно-правові форми соціального захисту осіб похилого віку виходячи з економічних можливостей, історико-національних особливостей та пріоритетів, технологій, принципів та цілей державного управління. Обов'язок щодо соціального захисту громадян, які перебувають у складних життєвих обставинах або зазнали соціального ризику, зокрема такого незворотного, як «старість», в усіх цивілізованих державах на найвищому конституційному рівні визначено за державою.

За часи незалежності Україна досягла деяких позитивних змін у сфері соціального захисту осіб похилого віку. Згідно статті 46 Основного Закону, громадян мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [1]. На національному рівні компетентними органами прийнято цілу низку нормативно-правових актів, які становлять правову основу системи соціального захисту осіб похилого віку. На всіх рівнях управління створені відповідні інституції, функціональні повноваження яких прямо чи опосередковано стосуються організаційних аспектів життєзабезпечення літніх осіб. Водночас рівень та якість системи соціального захисту осіб похилого віку не відповідає життєво-нагальним потребам даної категорії громадян.

Відповідно до Проекту Стратегії «Національного плану дій з питань старіння до 2022 року» до основних проблем щодо життєзабезпечення осіб похилого віку належать:

1. низький рівень добробуту: недостатнє пенсійне забезпечення та недосконала система державних соціальних стандартів і гарантій; відсутність комплексних програм адресної соціальної підтримки, спрямованих на виявлення та розв’язання конкретних проблем індивідів та сімей; недостатня поінформованість щодо можливостей участі в програмах соціальної підтримки, у тому числі виконуваних недержавними організаціями;

2. незадовільний стан здоров'я та низька доступність якісної медичної допомоги: низький рівень медичного обслуговування та профілактики захворюваності протягом усього життєвого циклу людини; низька поінформованість щодо здорового способу життя у похилому віці, шляхів досягнення здорового та активного довголіття, а також можливостей отримання геріатричної допомоги; недостатній розвиток відповідної медико-соціальної інфраструктури;

3. низька соціальна та економічна активність: недостатня освітньо-професійна мобільність робочої или, слабкий розвиток інститутів і традицій самоосвітньої діяльності та постійної освіти впродовж усього життя у поєднанні з консервативною структурою

зайнятості та негнучкістю ринку праці; існування в суспільній свідомості уявлень про старіння населення як виключно негативний процес, із яким треба «боротись», а також стереотипів щодо громадян похилого віку як не здатних до розвитку та сприйняття нового, які формують негативне ставлення до них і є підґрунтям для дискримінації в різних сферах їхнього життя [2].

Враховуючи те, що існуючі державні механізми в сфері соціального захисту осіб похилого віку унеможливлюють нормальне існування даної категорії громадян в сучасних умовах, при формуванні управлінсько-правового підґрунтя функціонування системи життєзабезпечення старшої вікової групи доцільно виходити із кращого європейського досвіду, де на перший щабель виходить соціально-вразливий індивід з його життєво-нагальними потребами, механізми соціального захисту традиційно ґрунтується на ідеях захисту прав та свобод людини, міжпоколінній солідарності, реалізації міжнародних норм та стандартів. У цьому контексті цікавим видається досвід Швеції, де для досягнення соціально-економічного благополуччя використовується соціально-ринкова модель державного управління.

У 2015 році міжнародною правозахисною організацією HelpAge International було проведено спеціальне дослідження та складено відповідний рейтинг щодо оцінки якості життя, соціальної безпеки та добробуту осіб похилого віку. Згідно з його результатами, Швеція посіла 3 місце серед 96 країн світу. Україна – 73 сходинку відповідно, продемонструвавши один з найгірших показників серед пострадянських країн, поступившись місцем лише Молдові (77-ма позиція). Індекс якості життя осіб похилого віку в Швеції становив – 84,4, в Україні – 37,0. При складанні рейтингу враховувались такі індикатори, як матеріальна забезпеченість, доступність соціальних послуг, стан здоров'я, освіта, зайнятість, рівень сприятливих умов для задоволення різноманітних потреб [3].

Наразі низка країн з розвинутою ринковою економікою наслідують практику реалізації системи соціального захисту Швеції, яка вважається абсолютним взірцем в частині протидії існування соціального ризику «бідність» при настанні іншого «старість» через сталі механізми соціального страхування. Діюча нормативно-правова база швецької системи соціального захисту осіб похилого віку орієнтована на соціальні стандарти, які розроблені такими організаціями, як Рада Європи, Європейський Союз, Організація Об’єднаних Націй, Міжнародна Організація Праці тощо.

Концептуальна основа швецької системи соціального захисту полягає у підвищенні добробуту населення за рахунок їх суспільно-корисного внеску та трудової активності у період працездатності. Дана скандинавська держава повсякчас модернізує соціальну сферу, вносячи корективи солідарної відповідальності на найближче майбутнє та віддалену перспективу, максимально пристосовуючи її до сучасних динамічних перетворень та демографічних реалій і викликів.

Варто зазначити, що навіть у повоєнний період Швеція демонструвала здорове економічне зростання, повну зайнятість, один з найвищих рівнів життя у світі в поєднанні з всеосяжною, високовитратною і найбільш егалітарною державною системою добробуту в західному світі [4, с. 157].

Основу діючої системи життєзабезпечення осіб похилого віку було закладено у 1992 році, коли парламент Швеції прийняв рішення про здійснення національної програми допомоги похилим людям, згідно з якою вся відповідальність по цілому ряду аспектів, в тому числі витрати на стаціонарне та напівстаціонарне обслуговування та щодо організації спеціального житла покладаються на місцеві органи влади [5, с. 65]. Система соціального захисту осіб похилого віку в Швеції побудована на децентралізованій системі управління, відповідно до якої держава, в особі швецького парламенту, розробляє та приймає нормативно-правові підвалини щодо життєзабезпечення даної категорії громадян, обов’язок реалізації яких покладено на органи місцевого самоврядування через міські служби.

Організаційно-функціональні повноваження органів місцевого самоврядування щодо соціального захисту літніх громадян полягають у координації та методологічному забезпеченні діяльності органів, які здійснюють призначення та виплату пенсій, соціальних допомог, надання соціального обслуговування, забезпеченні державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій, а також у моніторингу потреб та якості соціального обслуговування вищезазначеної категорії громадян. Крім того, держава делегувала місцевим органам повноваження щодо встановлення додаткових соціальних виплат та гарантій особам похилого віку.

Швецька система соціального захисту осіб похилого віку складається з низки органічно поєднаних між собою елементів, зокрема комплексу грошових виплат (пенсії, соціальні допомоги) та не натуральні форми забезпечення (соціальне обслуговування, соціальні гарантії, субсидії, пільги, компенсації).

Основною формою матеріального забезпечення похилих осіб в Швеції, як і більшості зарубіжних країн, є пенсійне забезпечення. У 1999 році, в результаті пенсійної реформи, було введено трирівневу пенсійну систему (в Україні у 2004 році, однак наразі повною мірою функціонує лише перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування), відповідно до якого перший та другий рівні становлять систему загальнообов’язкового пенсійного страхування, третій рівень – добровільну.

Пенсійній реформі передувала значна підготовча робота і публічні обговорення. Численні парламентські та урядові комісії розробляли можливі варіанти модернізації пенсійної системи, порівнювали і обговорювали їх з різних економічних, демографічних і соціальних позицій. Об’єднана думка різних партій і громадських груп на цілі пенсійної реформи зводилась до того, що зміни не повинні були обмежити інтересів різних категорій працюючого населення та пенсіонерів [6, с. 182].

Пенсійний вік однаковий для чоловіків та жінок – 65 років [5, с. 35]. Водночас швецький уряд неодноразово наголошував на необхідності підвищення пенсійного віку, що пов’язано із збільшенням тривалості життя в країні. Згідно з діючим законодавством дозволяється вихід на пенсію з більш раннього періоду з відповідним зменшенням розміру пенсійної виплати. Водночас встановлені значні надбавки за кожен додатковий рік, відпрацьований після встановленого пенсійного віку [7, с. 59].

Пенсія по старості є однією з державних соціальних гарантій. Даний вид пенсійного забезпечення може складатися з трьох частин: народної пенсії, загальної додаткової пенсії за вислугу років і додаткових доплат. Народна пенсія виплачується незалежно від трудової діяльності та стажу роботи. Вона єдина для всіх і становить 90 % прожиткового мінімуму, що розраховується центральним статистичним управлінням на кожний місяць. Народна пенсія не оподатковується, а якщо пенсіонер не має інших доходів, муніципальні органи влади повністю покривають його витрати на квартплату, забезпечують його безплатним проїздом на міському транспорті й пільговим на залізничному [8, с. 53]. Перший рівень державного пенсійного забезпечення у Швеції втілюється через принцип солідарності поколінь, відповідно до якого молоде працездатне населення сплачуючи страхові внески на загальнообов’язкове державне соціальне страхування, забезпечує пенсіями старше покоління.

Із другого рівня виплачується накопичувальна пенсія, її розмір залежить від сум сплачених внесків на індивідуальний пенсійний рахунок. Виплата накопичувальної пенсії може початись достроково при досягненні застрахованою особою 61 року [6, с. 182].

Крім того, в Швеції загальноприйнятним є участь населення у системі добровільного пенсійного забезпечення, яка формується рахунок добровільних внесків шляхом їх сплати у приватну компанію. Таким чином, особи похилого віку в даній країні отримують пенсійні виплати одночасно з трьох джерел, а не з одного, що значно впливає на рівень їх матеріального забезпечення та добробуту.

У шведському суспільстві діє розвинена система соціальної допомоги людям похилого віку, що розглядається як складова їхнього існування. Надається перевага будинкам (центрам), де пенсіонери отримують необхідну допомогу та належне обслуговування, що відповідають їхнім інтересам і дають змогу й надалі дотримуватися звичного способу життя [8, с. 54]. Будинки для похилих – це традиційна форма послуг, і багато похилих віддають їй перевагу в Швеції. Одним із принципів обслуговування похилих у цій країні є принцип свободи вибору, в тому числі збереження за похилими людьми права на свободу вибору житла [5, с. 65]. Крім цього, в Швеції активно діє служба паліативної та хоспісної допомоги похилим громадянам з числа осіб, що зіткнулися з проблемами смертельного захворювання, яка надає соціальну, психологічну та медичну підтримку вдома. Професіоналізм кадрів, які здійснюють соціальне обслуговування осіб похилого віку в закладах тимчасового та постійного перебування або в дома, визначений одним із пріоритетів в організації системи соціального захисту даної країни.

Повчальним для України є досвід Швеції щодо створення без бар'єрного соціального середовища для старшої вікової групи. Швецька соціальна політика спрямовується на створення та реалізацію максимально сприятливих умов для нормального функціонування в усіх сферах життєдіяльності літніх людей, зокрема, щодо і соціальної інфраструктури.

Так, на початку нового тисячоліття столиця Швеції поставила перед собою амбіційну мету і втілила її в життя – кожен комунікаційний об'єкт (вулиця, будівля, парк, одиниця міського транспорту, водоймище тощо) повинен бути доступним для всіх мешканців, в тому числі і для осіб похилого віку. Для цього була застосована міська програма, спрямована на створення нової соціальної урбанізаційної інфраструктури в місті [9, с. 119].

Політика в сфері охорони здоров'я у Швеції відносно осіб похилого віку, які втратили самостійність, спрямовується на їх максимальну інтеграцію у колектив [10, с. 125]. Значну частину потреб похилих людей в догляді та лікуванні забезпечують їх родичі, за що, останнім може виплачуватись компенсація від місцевих органів влади [5, с. 67].

Варто зазначити, що в даній скандинавській країні ефективно функціонує система якомога довшого перебування похилих людей на ринку праці, що дає їм змогу не тільки отримувати додаткові матеріальні засоби до існування, а й продовжити активну життєдіяльність та відчувати соціальну значимість у суспільстві. З цього приводу Швеція на законодавчому рівні встановила ряд стимулюючих державних заходів, спрямованих на зацікавлення роботодавців у зайнятості осіб похилого віку, в тому числі, зниження розмірів страхових внесків за роботу працівників пенсійного віку. Попри зазначене, уряд даної країни на законодавчому рівні активно популяризує концепцію заборони будь-яких проявів дискримінації у зв'язку з досягненням похилості в усіх сферах громадського життя, зокрема, щодо питань зайнятості, обслуговування тощо.

Висновки і пропозиції. Таким чином, аналіз практики Швеції щодо життєзабезпечення літніх громадян продемонстрував продуману національну політику в вищезазначеній галузі. Швецький досвід реалізації державної політики у сфері соціального захисту осіб похилого віку є повчальним для України, деякі його аспекти доцільно адаптувати в Україні, зокрема в частині:

- децентралізованої системи управління системою соціального захисту осіб похилого віку;
- функціонування трирівневої системи пенсійного страхування;
- надання належного соціального обслуговування у відповідних будинках (центрах);
- функціонування служби паліативної та хоспісної допомоги похилим громадянам з числа осіб, які зіткнулися з проблемами смертельного захворювання;
- професіоналізм кадрів, які здійснюють соціальне обслуговування осіб похилого віку в закладах тимчасового та постійного перебування або в дома;

- створення без бар'єрного соціального середовища для старшої вікової групи, де кожен комунікативний об'єкт є доступним для осіб похилого віку;

- встановлення стимулюючих державних заходів, спрямованих на зацікавлення роботодавців у зайнятості осіб похилого віку.

Список використаних джерел

1. Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – ст. 141.

2. Проект Стратегії Національного плану дій з питань старіння до 2022 року. – Назва з екрану. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.msp.gov.ua/projects/222/

3. HelpAge International. – [Electronic resource]. – Access mode: http://www.helpage.org/

4. Скуратівський В. А., Палій О. М. Основи соціальної політики: Навч. посіб. – К. : МАУП, 2002. – 200 с.

5. Зарубежный опыт социальной работы. Учебное пособие. Корнюшина Р. В., - Владивосток, 2004. – 84 с.

6. Верещак В.М. Державне регулювання накопичувального елемента пенсійних систем: зарубіжний досвід (на прикладі Швеції та Німеччини) / В.М. Верещак // Актуальні проблеми державного управління. – 2016. – № 1 (49). – с. 178-184.

7. Колосницына М. Экономическая активность в пожилом возрасте и политика государства / Колосницына М., Герасименко М. // Вопросы государственного и муниципального управления.- 2014. - № 4. – с. 47-68.

8. Дєгтяр О. А. Державне регулювання соціальних процесів в Швеції / Дєгтяр О. А. // Публічне управління: теорія та практика. – 2013. – Вип. № 2 (14). – с. 51-55.

9. Мельник С.В. Шведський досвід формування та реалізації політики соціального забезпечення та страхування / С.В.Мельник // Український соціум. – 2008. – №4(27). – С. 114-126.

10. Василенко Н.Ю. Социальная геронтология: учеб. пособие / Н.Ю. Василенко. – Владивосток: Издательство Дальневосточного университета, 2003. – 140 с.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy, pryiniata 28 chervnia 1996 roku // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1996. – № 30. – st. 141.

2. Proekt Stratehii Natsionalnoho planu dii z pytan starinnia do 2022 roku. – Nazva z ekranu. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.msp.gov.ua/projects/222/

3. HelpAge International. – [Electronic resource]. – Access mode: http://www.helpage.org/

4. Skurativskyi V. A., Palii O. M. Osnovy sotsialnoi polityky: Navch. posib. – K. : MAUP, 2002. – 200 s.

5. Zarubezhnыi opыt sotsyalnoi raboty. Uchebnoe posobye. Korniushyna R. V., - Vladyvostok, 2004. – 84 s.

6. Vereshchak V.M. Derzhavne rehuliuvannia nakopychuvalnoho elementa pensiinykh system: zarubizhnyi dosvid (na prykladi Shvetsii ta Nimechchyny) / V.M. Vereshchak // Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia. – 2016. – № 1 (49). – s. 178-184.

7. Kolosnytsыna M. Эkonomycheskaia aktyvnost v pozhylom vozraste y polytyka hosudarstva / Kolosnytsыna M., Herasymenko M. // Voprosы hosudarstvennoho y munytsypalnoho upravlenyia.- 2014. - № 4. – s. 47-68.

8. Diehtiar O. A. Derzhavne rehuliuvannia sotsialnykh protsesiv v Shvetsii / Diehtiar O. A. // Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka. – 2013. – Vyp. № 2 (14). – s. 51-55.

9. Melnyk S.V. Shvedskyi dosvid formuvannia ta realizatsii polityky sotsialnoho zabezpechennia ta strakhuvannia / S.V.Melnyk // Ukrainskyi sotsium. – 2008. – №4(27). – S. 114-126.

10. Vasylenko N.Iu. Sotsyalnaia herontolohyia: ucheb. posobye / N.Iu. Vasylenko. – Vladyvostok: Yzdatelstvo Dalnevostochnoho unyversyteta, 2003. – 140 s.